

УДК 342.41

Н. М. ОНИЩЕНКО

**ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНУ РОЛЬ
ТА ЗНАЧУЩІСТЬ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА**

Присвячено висвітленню актуальної проблеми ролі соціологічних правових вимірів для реалізації сучасних завдань праводержавотворення, зокрема взаємовплив та взаємозбагачення напрямів гуманітарних знань «теорія держави і права» та «соціологія права». Співвідношення цих категорій досліджується щодо реалій сучасної практики законотворення: аналіз понять «якість закону», «ефективність законодавства», «дія права», «результативність права», «дієвий захист прав, свобод та законних інтересів людини».

Ключові слова: соціологія права, теорія права, дія права, ефективність законодавства, результативність права, якість закону.

Онищенко Н.Н. К вопросу о функциональной роли и значимости социологии права

Освещена актуальная проблема роли социологических правовых измерений для реализации современных задач правогосударствообразования, в частности взаимовлияние и взаимообогащение направлений гуманитарных знаний «теория государства и права» и «социология права». Соотношение этих категорий исследуется согласно реалий современной практики законотворчества: анализ понятий «качество закона», «эффективность законодательства», «действие права», «результативность права», «действенная защита прав, свобод и законных интересов человека».

Ключевые слова: социология права, теория права, действие права, эффективность законодательства, результативность права, качество закона.

Onishchenko N. To the question of the functional role and significance of sociology of the law

The article highlights the urgent problem of the role of the sociological dimensions of legal challenges to the realization of modern right-state formation, in particular, the mutual influence and mutual areas of human knowledge, «Theory of State and Law» and «sociology of law». The ratio of these categories according to investigate the realities of modern practice of legislation: an analysis of concepts of «quality of law», «the effectiveness of the law»,

© ОНИЩЕНКО Наталія Миколаївна –доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України

«force of law», «performance rights», «effective protection of the rights, freedoms and legitimate interests».

Key words: *sociology of law, legal theory, the effect of law, the effectiveness of legislation, the impact of law, the quality of law.*

У сучасній гуманітарній літературі зазначається, що напрям «соціологія права» є складовою соціологічної науки або констатується її належність до правових. Не маючи на меті дискутувати з цього приводу, хочемо лише навести деякі міркування.

Так, вчені наголошують, що соціологія права є структурною складовою загальної теорії права¹. Поділяючи, в принципі, таку точку зору, пропонуємо наукову сферу «соціологія права» розглядати як міждисциплінарне, кроссекторальне спрямування, що є практичною складовою теорії права, своєрідною «матеріалізацією» завдань, що стоять нині перед теоретичною правовою наукою. Для прикладу наведемо так: останні закони, скажімо такі, як «Про засади державної мовної політики» (03.07.2012 р.), «Про всеукраїнський референдум» (06.11.2012 р.), «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.) ще не встигли попрацювати задля покращення та удосконалення процесів правового регулювання суспільних відносинах, проте вже викликали стійке протистояння в суспільстві, а отже, необхідність внесення суттєвих змін і доповнень до чинних законів. Як видається, це свідчення слабкого використання інструментарію соціологічної правової науки (анкетування, тестування, опитування, інтерв'ю, правового аналізу тощо). Наскільки виграла б правова наука, суспільство, врешті-решт кожна людина, якби закони не допрацьовувалися «навздогін», а приймалися виважено з урахуванням громадської думки, громадської оцінки, а також найголовнішого – громадської потреби.

Не маючи на меті аналітичного дослідження відмінностей між теорією держави і права та соціологією права, розуміючи, що їх спільною метою є удосконалення процесів для досягнення результативності права та державотворення, зауважимо: якщо теорія права більше «опікується» нормами права, то соціологія права – їх соціальним ефектом, якщо теорія права – сутністю права, то соціологія – його дієвістю та результативністю. У цьому контексті без перебільшення можна говорити, що складовою предмета соціології права є зумовленість права, а пошуковими напрямками – соціальна зумовленість права, дія права, його дієвість, правова конфліктологія, правова поведінка, ефективність законодавства тощо. Зрозуміло, що обсяг статті виключає звернення до всіх означених напрямів одночасно, втім декілька з них обов'язково стануть предметом нашого розгляду.

Наведемо деякі міркування щодо необхідності підвищення ролі, значущості соціологічних правових напрацювань задля інтенсифікації, з одного боку, теоретичних правових досліджень та підвищення їх наукового коефіцієнта корисної дії (НККД) у сучасних умовах правового розвитку. З другого боку – обов'язкового врахування потреб юридичної практики. Розглянемо це детальніше.

У ст. 3 Конституції України вписано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Враховуючи ці конституційні положення, слід сказати, що врешті-решт якість нашого життя, ступінь свободи, відчуття захищеності кожним залежить від дії, дієвості, результативності права та ефективності законодавства, а отже, від ретельного вивчення юридичною наукою кожного із зазначених напря-

мів. Завданням соціології права є пояснення і передбачення варіацій дії права, його ролі та ефективності, шляхів виникнення і способів вирішення правових питань у суспільстві. Соціологічні дослідження права здійснюються на засадах міждисциплінарного, комплексного підходу до розв'язання актуальних проблем суспільства, права та держави².

Зупинимось на деяких положеннях з урахуванням того, що «дія» та «дієвість» права, «ефективність законодавства» є теоретичними категоріями, що дуже важливі для потреб практики, а це, в свою чергу, визначає необхідність застосування соціологічних правових вимірів³.

Отже, дія права – це змістовно-динамічна сторона права, яка характеризує фактичну реалізацію його властивостей здійснювати регулятивний (спеціально-юридичний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, педагогічний) та соціальний вплив на учасників суспільних відносин.

Це можна пояснити тим, що саме від дії права залежить вияв цінності права, досягнута або не реалізована мета правового регулювання в тому чи іншому суспільстві, державі, корпоративній структурі тощо.

Зрозуміло, що з дією права пов'язується ступінь гарантованості прав і свобод, а отже, сприятливий або некомфортний соціально-правовий клімат.

Є беззаперечним, що кінцевим результатом дії права є той чи інший варіант бажаної в даному суспільстві, державі поведінки. З юридичної точки зору ідеться про правомірну поведінку, яка підтримується державою. Беззаперечно, що соціологія права більш «строга» наука порівняно з теорією держави і права. Ілюстративно це виглядатиме так: якщо теорію держави і права «влаштує» в принципі правомірна поведінка кожного члена суспільства, безумовно, з урахуванням та дослідженням її мотивації, то соціологія права визначається тільки щодо правомірної поведінки, яка спирається на внутрішні переконання індивіда.

Дія права, його результативність свідчать про наявний масив законодавства, що дозволяє скласти уявлення про можливість використання нормативних регуляторів у даному соціумі, суспільстві, державі.

Ефективність законодавства – це відповідна системність і якість законів. Сучасне трактування ефективності законодавства пов'язують із середовищем дії права, під яким розуміють взаємодію багатьох складових – стан економіки, політичний режим, якість законодавства, ефективність роботи правових установ (сфери «функціонального навантаження» соціології права). Якщо ці фактори плідно взаємодіють, то складається певне правове середовище, що визначає правомірність дій суспільства, держави та індивіда.

Ступінь реальності та рівень соціальних очікувань нашого народу великою мірою пов'язаний із ефективністю законодавства, що, власне, повинно допомагати громадянам у пошуках справедливості, а це для кожної людини є найважливішим виміром її повсякденного життя під час виконання виробничих чи службових обов'язків, у родині чи людському оточенні, у побуті та на відпочинку. Є досить виправданою точка зору, що проблему ефективності законодавства, щоб це не був так званий «холостий постріл», слід розглядати за такими критеріями.

Під якістю закону слід розуміти сукупність суттєвих властивостей і здатність закону реально задовольнити громадські потреби і приватні інтереси відповідно до мети розвитку суспільства.

Перша вимога якості закону – це те, щоб він не залишився тільки «на папері», а застосовувався на практиці.

Можна виділити дві сторони якості законодавства: соціальну, що пов'язана з його змістом (саме цей напрям повинен знаходитися під пильною увагою соціології права), і юридичну, що пов'язана з формою. Розглянемо це детальніше:

зміст нормативно-правового акта повинен відповідати основним напрямам розвитку суспільства;

не менш важливими є відповідність реальним умовам життя і відповідна ресурсозабезпеченість;

законність нормативно-правового акта, тобто відповідність Конституції та іншим актам;

закони повинні бути правовими. Проблема верховенства права надзвичайно важлива, оскільки реалізація цього принципу права є на сьогодні актуальним питанням, яке постійно привертає увагу вчених різних наукових напрямів. Основна увага дослідників зосереджується на тому, що верховенство права – це головний засіб і мета суспільного розвитку; це своєрідна демонстрація етапів формування та розвитку правової системи⁴;

закони повинні відповідати принципу демократизму і соціальної справедливості, а також нормам моралі;

окремий важливий напрям – відповідність розвитку правової системи в цілому, її взаємозумовленість з економічною, політичною та соціальною системами; ще один аспект проблеми пов'язаний з дефініціями.

Сформульоване юристами Стародавнього Риму положення, відповідно до якого «право може і повинно бути» визначеним (Дигести Юстиніана), є актуальним для будь-якої правової системи в різних темпорально-просторових вимірах. Принцип визначеності, точності, однозначності правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки коли кожному членові суспільства зрозумілі його права і обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими формами природної мови, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в певному суспільстві.

З проблемою правової визначеності пов'язано питання дотримання і захисту прав людини. У зазначеному аспекті питання юридико-технічної якості законодавства як однієї з гарантій правової визначеності є важливим та актуальним, оскільки саме закони встановлюють права, свободи й обов'язки особи, визначають межі та підстави обмеження прав і свобод державою. Останнім часом моніторингові дослідження науковців та практиків, у тому числі соціологічно-правовий аналіз діяльності у сфері дотримання прав людини, зокрема в Україні, концентруються, головним чином, на виявленні та усуненні конкретних порушень прав людини, що відбувається внаслідок незаконності (тобто невідповідність закону) втручання держави у реалізацію прав і свобод особи.

Законотворення часто обминає професійних розробників-юристів і тому є згустком інтересів, яким надається форма закону, але за змістом інколи перемагає і бере верх політична воля парламенту, залишаючи поза увагою правову експертизу і не дотримуючись системного ряду правового регулювання суспільних відносин.

Проблеми законотворчого процесу мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, їх природа пов'язана не тільки із самим парламентом, його допоміжними органами – комітетами, але й повноваженнями Президента, Уряду, активізацією досягнення певних інтересів політичних фракцій і груп, окремих народних

депутатів України, які є головними учасниками законодавчого процесу і, зокрема, ініціювання законів⁵.

Оцінюючи співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у формуванні законодавчої системи України, можемо припустити, що проблеми законотворчості починаються з початкової стадії – виникнення правової ідеї. Недалеким від істини може бути невтішний висновок про те, що все менше можемо спостерігати наявність у законотворчості доктринального підходу з боку суб'єктів законотворчої ініціативи. Без відкритих публічних соціологічних досліджень у цій сфері важко уявити сучасну юридичну науку (величезне значення в цьому контексті належить Конституційній Асамблеї – органу, що концентрує доктринальний вияв громадської думки). Правова доктрина має своє призначення як авторитетне наукове дослідження провідних юристів-теоретиків і практиків. Але значення правової доктрини не має ще своєї належної ваги, оскільки нею рідко керуються у законотворчій практиці. Це не сприяє розвитку соціального законодавства в цілому. Отже, за таких умов трапляються еkleктичні закони, норми-регулятори вступають між собою у конкуренцію, виникають колізії та інші негативні сторони законотворчості. Розрахунки на те, що авторитет держави може зробити такі закони дієвими, позбавлені підстав і серйозних аргументів.

На наш погляд, це призводить до значного погіршення якості законопроектів та інших нормативно-правових актів, про що постійно свідчать результати окремих соціологічних опитувань. У кращому випадку роль юридичної науки окремі юридичні сили вбачають лише у проведенні наукової експертизи, а коли ж створюються авторські наукові пошукові колективи, то не часто можна побачити доктринальну позицію під час розроблення моделі самого нормативно-правового акта. Тож на сьогодні є вельми актуальним піднесення ролі відомих доктринальних наукових центрів у державі. Інакше законодавчу систему України очікує загроза перетворення проблем законотворення у негативну практику. Ось чому слід наголосити, що тенденція пануючої ролі й значення впливу вузькогрупових інтересів під елегантною назвою «лобізм» практично може підмінювати правотворчість. У такому разі процес формування і об'єктивізації права в інтересах прав суспільства і громадянина все більше ускладнюється, і ми маємо закони, які викликають багато критики і нарікань.

Зрозуміло, що в тих суспільствах, де правовий нігілізм відтворюється самою державою у відповідних масштабах, дуже важко, майже неможливо виховати позитивне ставлення до права серед населення, оскільки під правом неправильно розуміють той порядок, ті приписи, які встановлюються законами і відомчими нормативними актами. Саме тоді в суспільстві виникає буденний, масовий правовий нігілізм⁶. Крім того, встановлені державою приписи не дотримуються державними ж органами, відомствами і посадовими особами.

Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів, і водночас розповсюдженням тотального правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються, їх не поважають і не цінують.

Більше того, існує точка зору, що такі антиправові настанови і стереотипи є елементом, властивістю суспільної свідомості й національної психології, відмінною особливістю культури, традицій, способу життя⁷.

Одним з відправних моментів тут виступає зневажливе, високомірне, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як друго-

рядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, в свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духу, світогляду, соціальних почуттів, звичок.

Стийка невіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості й навіть необхідність права – такий морально-психологічний генезис зазначеного феномену.

Правова проблематика, правова прогностика, програми правового розвитку, зокрема напрями формування сучасних правових систем, завжди більше або менше торкаються пов'язаних з ними – політичних, економічних та соціальних – процесів.

Є безсумнівним, що у внутрішньому правовому полі або тому явищі, що відтворює сутнісні ознаки національного права, значну роль нині повинні відігравати дієве право та ефективне правове регулювання. Такі правові характеристики – не менш важливі для зовнішнього правового розвитку або щодо процесу взаємовпливу, взаємозбагачення, взаємозумовленості національних правових порядків.

Очікування від дієвості сучасного права відчуття захищеності кожної людини (від якості медичного обслуговування до належних умов праці), гарантований і забезпечений, відповідно до рівня цивілізованих держав, перелік прав – все це, як і багато інших складових, є предметом ретельного вивчення результатів соціологічного дослідження в цій сфері, а найголовніше – потужного їх використання.

Отже, право пов'язане з глибинними потребами та інтересами людей щодо упорядкування громадського та приватного життя відповідно до їх загальної волі. Воно повинно містити в собі права та свободи особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичну стійкість і надійність суспільних процесів.

Більше того, від ефективного впровадження і реалізації настанов права, безумовно, залежатиме виконання демократичною державою ролі соціального арбітра, «улаштувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу, уникаючи гострих соціальних конфліктів тощо.

Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема.

«Право цивілізованих народів», що дієво захищає права, свободи і законні інтереси, не може не прийматися як кожним пересічним громадянином, так і суспільством у цілому. Досить простою і зрозумілою є думка: якщо право ефективно захищає права особи, проблема правового нігілізму не буде відчуватися так гостро або не буде відчуватися взагалі.

Існує стародавній латинський вислів: «Навряд чи може бути створений закон, зручний для всіх, але, якщо він зручний для більшості, то він корисний»⁸. Оцінити це можна за допомогою інструментарію соціології права: оцінка соціальної ефективності дії того чи іншого закону – чи є він законом більшості, чи законом вузькогрупової меншості.

У «Юридичній енциклопедії» зазначено, що зростаюче значення ефективності й результативності соціології права також зумовлюється її концептуальною, моральною і політичною доцільністю. Концептуальна доцільність виявляється, наприклад, щодо концепцій «власного розсуду» (при прийнятті рішень у справі), «розумної людини» та проблеми дискримінації. Моральна доцільність соціології права полягає у її здатності виявити певні тенденції, ознаки правової поведінки у правовій системі конкретного суспільства. Політична доцільність соціології права

виявляється в її інструментальності (через методи, результати тощо) в руках тих, хто прагне змінити, контролювати правову систему чи маніпулювати нею⁹.

Не заперечуючи важливість зазначеного, хочемо підкреслити, що результативність соціології права зумовлюється також і науковою доцільністю: навряд чи можна заперечувати, що багато процесів праводержавотворення потребують серйозних, ґрунтовних наукових соціологічних досліджень щодо розвитку соціально-правових засад національної правової системи. Нинішні наукові заходи – конференції, симпозиуми, круглі столи, доктринальні напрацювання у сфері «соціологія права» – є одним з невідкладних завдань юридичної науки.

1. *Козюбра М.І.* Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність / С.І. Козюбра // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 109.
 2. *Бігун С.В.* Соціологія права / С.В. Бігун // Юридична енциклопедія: в 5 т. / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – С. 561-562.
 3. *Скакун О.Ф.* Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії / О.Ф. Скакун // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 4 (126). – С. 29.
 4. *Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії* / [відп. ред. Н.М. Оніщенко]. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 2-4.
 5. *Селіванов А.* Природне право з необмеженим потенціалом / А. Селіванов // Віче. – 2012. – № 22 (321). – С. 4-10.
 6. *Комаров С.А.* Общая теория государства и права / Комаров С.А. – СПб.: Питер, 2004. – С. 365-369.
 7. *Теория права и государства: учебник* / [А.С. Васильев, В.В. Иванов, Р.С. Притченко]. – Х.: Одиссей, 2006. – С. 389.
 8. *Латинская юридическая фразеология* / [сост.: Никифоров Б.С.]. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 263.
 9. *Бігун С.В.* Цит. праця. – С. 563.

УДК 341.01:342 (477)

В. П. ПЛАВИЧ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ І ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВНУТРІШНЄ ПРАВО (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Розглядаються питання імплементації норм та принципів сучасного міжнародного права в умовах глобалізації. Увагу зосереджено на зростаючій інтегруючій ролі міжнародного права між національними правовими системами шляхом комплексного порівняння першого з останніми, а також уніфікації їх норм і принципів на ґрунті спільних онтологічних та аксіологічних засад.

Ключові слова: імплементація норм міжнародного права, національне право, правова система, примат міжнародного права, уніфікація й інтеграція національних правових систем за допомогою міжнародного права.

Плавич В.П. Имплементация норм и принципов современного международного права во внутреннее право (сравнительно-правовые аспекты)

Рассматриваются вопросы имплементации норм и принципов современного меж-

© ПЛАВИЧ Володимир Петрович – доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор, академік, завідувачий кафедрою загально-правових дисциплін та міжнародного права ОНУ імені І.І. Мечникова, заслужений діяч науки і техніки України